

<https://helda.helsinki.fi>

Näkökulmia sukupuolen, uskonnon ja historian risteyksestä

Alanko, Vilja Laura Ilona

Suomen eksegeettinen seura

2019-01-31

Alanko , V L I & Hakala , A-R 2019 , Näkökulmia sukupuolen, uskonnon ja historian risteyksestä . julkaisussa S Asikainen & E Uusimäki (toim) , Sukupuoli Raamatun maailmassa . Suomen eksegeettisen seuran julkaisuja , Nro 117 , Suomen eksegeettinen seura , Helsinki , Sivut 19-31 .

<http://hdl.handle.net/10138/321502>

unspecified

publishedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

VILJA ALANKO & ANNA-RIINA HAKALA

Näkökulmia sukupuolen, uskonnon ja historian risteyksestä

Mitä sukupuoli merkitsee? Miten sukupuolta on tutkittu ja mitä näkökulmia sukupuoli tuo erityisesti historiallisesti suuntautuneeseen (uskonnon)tutkimukseen? Tässä artikkelissa tarkastelemme sukupuolen historiallista tutkimusta ja sen reunaehtoja. Artikkelin tavoitteena on sanoittaa niitä feministisen ajattelun kehityslinjoja, joiden tunteminen auttaa lukijaa hahmottamaan sukupuolentutkimuksen nykykeskusteluja. Pohdimme sitä, millaisena kristinuskon juuret ja menneisyys näyttäytyvät, jos niitä tarkastellaan sukupuolittuneiden olentojen historiana.

Sukupuoli on näkökulma ja tutkimuskohde

Tässä artikkelissa käsittelemme sukupuolta näkökulmana ja tutkimuskohteena menneisyyttä käsittelevässä teologisessa ja muussa uskonnon-tutkimuksessa. Sanoitamme niitä feministisen ajattelun kehityslinjoja ja keskeisiä käsitteitä, jotka lukijan on hyvä tuntea hahmottaakseen sukupuolentutkimuksessa käytyä keskustelua. Sukupuolta on perusteltua tarkastella osana ihmisen ja uskontojen historiaa, koska kyseessä on eri tavoin sukupuolittuneiden olentojen menneisyys. Samalla itse ”sukupuoli” on nähtävä kriittisessä valossa ja on kysyttävä, miten käsitykset siitä ovat muodostuneet historiallisesti ja kulttuurisesti erityisessä kontekstissa. Tämä koskee myös sitä, mitä itse kukin meistä ajattelee tietävänsä sukupuolesta.

Sukupuoleen ja valtarakenteisiin liittyvät kysymykset ovat tulleet osaksi tutkimusta sen myötä, että feminismi poliittisena liikkeenä on

vaatinut kiinnittämään huomiota sukupuoleen kohdistuvaan sortoon. Sukupuolta tutkitaan nykyisin yliopistoissa eri puolilla maailmaa ja lukuisilla tieteenaloilla.¹ Sukupuoli nähdään olennaisena näkökulmana myös teologisissa oppiaineissa ja uskontotieteessä² sekä kristillisten kirkkojen³ ja monien muiden uskontojen teologiassa. Oppialana sukupuolentutkimusta leimaa paitsi tutkimuskohteiden myös menetelmien ja tutkimusalojen sekä teoreettisten näkökulmien moninaisuus.

Feministisiä lähestymistapoja on tyypillisesti yhdistänyt huomion kiinnittäminen tiedon paikantumiseen, toisin sanoen siihen, kuka tiedon on tuottanut sekä missä ja mistä näkökulmasta se on tuotettu, ja toiseksi siihen, miten sukupuolittuneet ajatusrakenteet ohjaavat myös tutkimusta.⁴ Se, että sukupuoli on näkökulma, tarkoittaa muun muassa tällaista tutkimuksen lähtökohtien kriittistä tarkastelua.

Paikantamisen vaatimus koskee myös historiallista tutkimusta. Siihen liittyy erityisiä metodologisia haasteita, jotka nousevat ajallisesta etäisyydestä. Historioitsija David Halperin sanoittaa tutkijan ja tutkittavan kohteen suhdetta yksisuuntaisena ja epäsymmetrisenä. Suhteen epäsymmetriaan liittyvät haasteet vaikuttavat tutkimuksen tekemiseen etenkin silloin, kun käännämme huomiomme sukupuoleen ja siihen kytkeytyviin valtarakenteisiin. Halperinin mukaan tutkijan ja tutkittavan välistä epäsuhtaista valta-asetelmaa suurempi ongelma on kuitenkin se, jos tuota epäsuhtaa ei oteta vakavasti ja näin päädytään pitämään itsestään selvänä, mitä esimerkiksi sukupuoli, rotu ja luokka ovat.⁵ Käsitteiden merkitys vaihtelee eri aikakausien ja kulttuurien välillä, eikä niiden määritelmien tarkastelua ja purkamista voi tämän takia ohittaa menneisyyttä tutkittaessa. Jos esimerkiksi sukupuolisuuden merkitys otetaan annettuna, päädytään usein anakronistisiin tulkintoihin eli heijastamaan oman ajan käsityksiä tutkimuskohteena olevaan lähteeseen.

¹ Morgan 2006; Juvonen ym. 2010, 11–13; Pulkkinen 2015.

² Ks. Hovi ym. 1999 (mm. Nissinen 1999); Ahola ym. 2002; 2006; Ahonen ym. 2015; Ahonen & Vuola 2015.

³ Ks. esim. Johannes Paavali II:n kiertokirje *Mulieris Dignitatem* (1988) ja Luterilaisen maailmanliiton *Linjaus sukupuolten välisestä oikeudenmukaisuudesta* (2015).

⁴ Ks. esim. Martin 1991; Oikkonen 2015.

⁵ Halperin 2002, 21.

Sukupuolisuus, sille annetut merkitykset ja sukupuoleen kytkeytyvät valta-asetelmat ovat lähtemätön osa kristinuskon juuria, historiaa ja nykyisyyttä. Sen kipukohtiin, kuten mieskeskeisyyteen, on joskus suhtauduttu torjuvasti. Mieskeskeisyyden sävyttämään menneisyyteen voi kuitenkin suhtautua samaan aikaan arvostavasti ja kriittisesti; voi olla, että juuri kritiikin kautta tutkija tulee osoittaneeksi eniten arvostusta tutkimuskohteelleen.⁶ Toisaalta osa tutkijoista ei ole halunnut tarttua lähteiden ja tutkimusnäkökulmien mieskeskeisyyteen kriittisesti tai ei ole nähnyt feministisen tutkimusotteen merkitystä. Taustalla on voinut olla huoli siitä, ovatko tietyt kysymykset epäkunnioittavia. Ketään ei kuitenkaan palvele epäkohtien huomiotta jättäminen, vaan todenmukaisuuden tavoittelu on tutkimuksessa välttämätön tapa osoittaa kunnioitusta menneisyyden toimijoille. Näin voidaan rakentaa kokonaisempaa kuvaa historiasta sen sijaan, että toisinnetaan kulloinkin valta-aseamista käsin toimineiden henkilöiden ja tahojen välittämää kuvaa menneisyydestä.⁷

Feministinen ajattelu on moninaista

Feministinen ajattelu on laajaa ja moninaista, minkä takia kaikki yleisetykset joutuvat jättämään jotain pois ja yksinkertaistamaan sen historiaa. On esimerkiksi jossain määrin nähtävissä, että juuri uskontoon liittyvä ennakkoluuloisuus on rajannut ja rajaa feminististä kertomusta ja sen ”kaanonia”. Feminismin tarinan kriittiseen tarkasteluun kuuluvat myös läheisesti sisäinen kritiikki, itsetutkiskelu ja pyrkimys kehittyä, vaikka tämä on ajoittain ollut vaikeaa ja näyttäytynyt ristiriitaisena esimerkiksi solidaarisuuden vaatimuksen näkökulmasta.

Feministisen liikkeen ja ajattelun historiaa valistuksesta nykyisyyteen on usein luonnehdittu kolmen – tai nykyisin jopa neljän – aallon kautta. Kyseessä on metafora, jolla pyritään kuvaamaan suuria linjoja keskeisten muutosten kautta. Ensimmäisellä aallolla tarkoitetaan 1800-luvulla alkanutta, naisille yhtäläisiä kansalaisoikeuksia vaatinutta liikettä

⁶ Vrt. Oksala & Werner 2002.

⁷ Koskivirta & Lidman 2017. Ks. myös Kalela 2017; Vainio-Korhonen 2017.

eli niin sanottua liberaalifeminismiiä, jonka perinnettä jatketaan yhä korostamalla naisten ja miesten samanlaisia kykyjä ja keskinäistä tasa-arvoa. Toisella aallolla viitataan feminismin radikalisoitumiseen 1960–70-luvuilla, jolloin feminismin piirissä nähtiin välttämättömäksi yhteiskunnan perustavanlaatuisen muutos ja korostettiin naisnäkökulman merkitystä. Toiseen aaltoon liittyy paitsi radikaalia aktivismia myös nais erityisyyden korostus, jota on myöhemmin vierastettu muun muassa siksi, että se sulkee transnaiset ulkopuolelleen. Kolmantena aaltona voidaan nähdä 1980-luvulta lähtien vahvistunut ajattelu, jossa korostetaan kaksinaapaisen sukupuolijärjestelmän riittämättömyyttä ja sukupuolen liittymistä erilaisiin eroja tuottaviin ja ylläpitäviin rakenteisiin, kuten rasismiin, heteroseksismiin ja luokkaeroihin. Tähän liittyy sukupuolen teoretisoinnin kehittyminen, mikä myös vieraannutti joitain feministisiä toimijoita. Osa nykyfeministeistä luonnehtii itseään jo neljännen aallon edustajiksi, jolloin kolmannen aallon teoreettiset painotukset – erojen politiikka, sukupuolen moninaisuus ja avoin seksuaalisuus – tuodaan vahvemmin osaksi aktivismia, joka on saanut uusia väyliä ja globaalia tavoitettavuutta sosiaalisen median myötä.

Tämän aaltoliikkeen kautta pyritään ilmentämään erilaisia painopisteitä ja sitä, miten feministiseen keskusteluun kuuluvat ajattelun haastaminen ja pyrkimys parempiin käytänteisiin. Toisaalta uusi rakentaa vanhalle ja eri painopisteet elävät myös rinnakkain. Aaltojen kautta kerrotaan ja rakennetaan tietynlaista tarinaa feministisestä ajattelusta ja sen historiasta, joka keskittyy ennen kaikkea tietoiseen feminismiin poliittisena liikkeenä. Tällöin kuvasta rajautuvat usein pois esimerkiksi uskonnollisesti motivoitunut feminisismi ja feministiteologia.⁸ Kertomusta feministisen ajattelun historiasta myös hallitsee paitsi valkoinen ja yläluokkainen myös angloamerikkalainen näkökulma, jolloin muilla kielillä laaditut tutkimukset ja muista kulttuuripiireistä hahmottuvat kehityslinjat eivät samalla lailla tule ymmärrettäviksi.⁹

Poliittisena liikkeenä feminisismi jatkaa valistuksen perintöä ja on siten moderni liike. Tämä ei kuitenkaan sulje pois sitä, etteikö sukupuolen merkitystä ja sukupuolten välistä suhdetta olisi pohdittu myös mui-

⁸ Vuola 2017. Aaltoliikkeeseen suhtautuu kriittisesti myös Rossi 2010, 25.

⁹ Heinämaa 1996, 130–153. Ks. alempana jakso ”Sukupuoliero”.

na aikoina tai länsimaisesta aatehistoriasta erillisinä kehityskulkuina. Poliittista feminismiä edeltäviä kirkkohistoriallisia esimerkkejä oman sukupuolen merkityksen pohtimisesta ovat muun muassa italialainen filosofi Christine de Pizan (n. 1365–1430)¹⁰ ja Meksikossa vaikuttanut oppinut Sor Juana Inés de la Cruz (1648–1695).¹¹ Samoin myös muusta kuin eurooppalaisesta perspektiivistä liikkeelle lähtevää sukupuolijärjestelmän kritiikkiä on esitetty. Esimerkiksi Fatima Mernissi (1940–2015) on kirjoittanut islamilaisen kulttuuripiirin näkökulmista sukupuolieroon.¹² Koska sukupuoleen ja sukupuolten väliseen suhteeseen on eri aikoina ja eri yhteiskunnissa suhtauduttu eri tavoin, on niiden kriittinen tarkastelu perusteltua myös historian tutkimuksessa.

Sukupuolentutkimuksen keskeisiä käsitteitä

Seuraavaksi tuomme esiin sukupuolentutkimuksen keskeisiä käsitteitä, joiden kautta esittelemme tieteenalan tärkeitä kehityskulkuja ja joiden tunteminen on tarpeellista nykykeskustelujen ymmärtämiseksi. Nämä keskustelut ilmentävät feministisen ajattelun moninaisuutta, jossa eri näkökulmat elävät ja kehittyvät rinnakkain.

Sukupuoliroolit. Käsitys sukupuolirooleista nojaa ajatukseen sukupuolisuuden sosiaalisesta rakentumisesta ja kasvatuksen merkityksestä siinä.¹³ Sukupuolirooleihin liittyy ymmärrys siitä, mitkä ovat sukupuolisuuden rajat ja sukupuolten roolit kussakin yhteiskunnassa. Keskusteluun sukupuolirooleista ja niiden rajoittavuudesta on liittynyt vahvasti halu kaventaa sukupuoleen perustuvia eroja miesten ja naisten välillä yhteiskunnassa, minkä myötä sukupuolirooleihin keskittyvä ajattelu jatkaa liberaalifeminismin perintöä.¹⁴

Gender. Sukupuolen jako biologiseen (sex) ja sosiaaliseen (gender) omaksuttiin feministiseen keskusteluun 1970-luvulla psykiatriasta ja

¹⁰ Paakkinen 2014; 2016.

¹¹ Vuola 1999; ks. myös Korsström 2003, 21–34.

¹² Mernissi 2001; ks. myös El Sadaawi 1992; Mernissi 1995. El Sadaawista keskustelelee Korsström 2003, 167–171.

¹³ Ks. esim. Wollstonecraft 2011 [1792].

¹⁴ Rossi 2010, 25–26.

transsukupuolisuuden kliinisestä tutkimuksesta.¹⁵ ”Gender” on sittemmin toiminut käsitteellisenä työkaluna biologisen determinismin purkamisessa, kun ajatus sukupuolen sosiaalisesta rakentumisesta on mahdollistanut sukupuoleen liittyvien valta-asetelmien näkemisen kulttuurin tuottamina. Tämän myötä toisen aallon feminismissä etsittiin mahdollisuuksia järjestää sukupuolten suhde kokonaan uudelleen.¹⁶ Erityisesti englanninkielisessä keskustelussa sex/gender-jako on ollut suosittu keino purkaa sukupuoleen perustuvaa sortoa. Siitä, mitkä sukupuoliset ominaisuudet kuuluisivat kulttuuriseen tai biologiseen sukupuoleen, ei kuitenkaan ole yksimielistä näkemystä.¹⁷ Toisaalta jakoa on haastettu feministisessä teoreettisessa keskustelussa jo 1980-luvulta lähtien, sillä se toisintaa mieli–ruumis- ja luonto–kulttuuri-dikotomioita, joita feministisessä tutkimusperinteessä halutaan purkaa. Jaosta onkin luovuttu erityisesti Judith Butlerin (s. 1956) *Hankalassa sukupuoleessa* esittämän kritiikin myötä.¹⁸ Englannin kielessä, johon jako perustuu, sana ”gender” on siten tullut merkitsemään sukupuolta sen eri ulottuvuuksissa painottaen samalla sukupuolen sosiaalista ja kulttuurista muotoutumista.¹⁹

Sukupuoliero. Gender-ajattelulle vaihtoehdon tarjoaa sukupuoli-eron (différence sexuelle) käsite, joka samalla tuo esiin sen, miten sukupuolta on käsitteellistetty eri tavoin eri kielipiireissä. Käsite on keskeinen erityisesti niin sanotussa mannermaisessa tai ”ranskalaisessa” feministisessä ajattelussa.²⁰ Sukupuoliero ei tässä ajattelussa ole ensisijaisesti anatominen tai biologinen asia eikä myöskään sosiaalisesti rakentunut ”gender”, vaan se nähdään kokonaisvaltaisesti olemassaolon tapana ja tyylinä.²¹ Eron kautta on haluttu tuoda ilmi kulttuurin miesvaltaisuus ja pyrkiä vapautumaan sen ehdollistamasta todellisuudesta. Sukupuolierosta lähtevää ajattelua edustaa kirkkaimpana esimerkkinä Luce Irigaray (s. 1932), jonka mukaan länsimainen ajattelu ei tunnista sukupuolieroa arvostavasti vaan ainoastaan hierarkkisenä vastakohtaisuutena.

¹⁵ Repo 2013.

¹⁶ Rossi 2010, 27.

¹⁷ Heinämaa 1996, 112–118.

¹⁸ Butler 2006 [1990]; Rossi 2010, 27–28.

¹⁹ Heinämaa 1996, 110–131.

²⁰ Tässä perinteessä vaikuttaa Simone de Beauvoirin (2009 & 2011 [1949]) perintö; ks. Heinämaa 2010a; Stone 2016.

²¹ Heinämaa 1996, 132–173.

Irigaray esittää, että sukupuoli on ajateltava radikaalisti uudella tavalla, minkä pohjalta sukupuolten välinen suhde on mahdollista luoda uudelleen.²²

Performatiivisuus eli sukupuoli tekemisenä. Judith Butlerin sukupuolen sosiaalisesta rakentumisesta ja sukupuolirooleista nouseva teoria sukupuolen performatiivisuudesta on noussut merkittävään asemaan sukupuolentutkimuksessa.²³ Performatiivisuudella tarkoitetaan sukupuolisuuden rakentamista toistamalla piirteitä ja tekoja, jotka kulttuuri määrittelee miehiseksi tai naiselliseksi.²⁴ Käsitteeseen sukupuolen performatiivisuudesta sisältyy oletus, että sukupuoli ei pohjimmiltaan ole mies- tai naisluonnon vaan kulttuurisen toistamisen seurausta. Tämän sukupuoliteoreettisen suuntauksen valossa mahdollistuu sukupuolen toistaminen myös toisin kuin kulttuuriset käytännöt antavat olettaa. Näin Butlerin teoria lähestyy edellä kuvailtua ”ranskalaista” ajattelua, jossa sukupuoli nähdään fenomenologiasta ammentaan tyylinä ja olemisen tapana.

Sukupuolen moninaisuus. Sukupuolen käsite on avautunut, kun kulttuurin on tiedostettu tuottavan sukupuolta. Tämä on antanut välineitä tarkastella sukupuolta monipuolisemmin myös historian tutkimuksessa. Samoin ymmärrys biologisen tai anatomisen sukupuolisuuden moninaisuudesta on osoittanut modernin ajattelun sukupuolen jyrkästä kaksinapaisuudesta riittämättömäksi ja historiallisesti katsottuna hyvin erityiseksi ajattelun tavaksi. Teoreettisen keskustelun taustalla ovat trans- ja queer-liikkeet, jotka osaltaan ilmentävät sitä, että monien ihmisten sukupuoliset identiteetit eivät sovi tiukan kaksijakoiseen sukupuolijärjestelmään. Historiallisten lähteiden valossa sukupuoli onkin moninaisempi kuin jyrkkä jako mieheen ja naiseen.²⁵

Seksuaalisuus ja queer. Queer-tutkimusperinteessä pyritään jäljittämään ja purkamaan normaalina pidettyjä sukupuoli- ja seksuaalikäsitteitä. Seksuaalisuuden käsitteen haastamiseen kiinteästi liittyvä queer-näkökulma on noussut homo- ja lesboaktiivisuuden piiristä poliittisen

²² Ks. Irigaray 1996 [1984]. Irigaraysta suomeksi ks. Lehtinen 2000; Korsström 2003, 198–213.

²³ Ks. Butler 2006 [1990]. Butlerista suomeksi ks. Pulkkinen 2000; Rossi 2015, 28–49.

²⁴ Rossi 2010, 26.

²⁵ Laqueur 1990; Fausto Sterling 2000; Karkulehto 2006. Laqueuria kritisoi King 2013.

aktivismin käsitteistöä ja identiteettipolitiikkaa haastavana äänenä. Seksuaalisuuden käsite on syntynyt 1800- ja 1900-luvun lääketieteen ja psykiatrian myötä.²⁶ Menneisyyden seksuaalisuutta tutkittaessa tämä tarkoittaa käytännössä sitä, ettei kyseistä käsitettä löydy lähdeteksteistä. Seksuaalisuuden historian tarkastelu ja queer-näkökulma pitävätkin sisällään kysymyksen siitä, miten sukupuoliuus ymmärrettiin ennen 1900-luvun määritelmiä,²⁷ ja kriittisen pohdinnan siitä, miten nykyiset määritelmät hallitsevat meitä itseämme.²⁸

Risteävät erot eli intersektionaalisuus. Näkökulmaa, jossa sukupuoli nähdään vain yhtenä ihmiselämää määrittelevistä eroista, kutsutaan intersektionaalisuudeksi.²⁹ Intersektionaalisuus tarkoittaa, että sukupuoli ja muut ihmisiä määrittelevät erot vaikuttavat toinen toisiinsa ja rakentavat toisiaan. Muita eroja ihmisten välille tuottavat esimerkiksi rotu tai yhteiskuntaluokka, joka on syytä nähdä laajasti. ”Naisen ääni” on usein ongelmallisesti samastunut valkoisiin, koulutettuihin ja keskiluokkaihin naisiin, kun taas rodullistetut naiset ovat jääneet marginaaliin.³⁰ On syytä huomata, että myös tämän kirjan kirjoittajajoukko on hyvin valkoinen ja korkeasti koulutettu, kuten ovat myös artikkeleissa käytetyn tutkimuskirjallisuuden tuottaneet ihmiset. Intersektionaalisesta näkökulmasta tällä on olennainen vaikutus kuvaan, joka sukupuolisuudesta annetaan.³¹

Sukupuolen, historian ja uskonnon risteyksessä

Omat tutkimuksemme antiikin ja keskiajan kristillisyyden parissa sijoittuvat monitieteiseen kontekstiin, jossa sukupuolentutkimus, historian-tutkimus ja uskonnontutkimus risteävät. Esimerkiksi Helsingin yliopistossa sukupuolentutkimuksen oppiaine löytyy humanistisesta tiedekunnasta, mutta kaikissa yliopiston oppiaineissa voi tehdä sukupuolentutki-

²⁶ Ks. Foucault 2010 [1976 & 1984]; Eerikäinen 2006.

²⁷ Hekanaho 2010, 145–146, 150.

²⁸ Davidson 2001, 29.

²⁹ Crenshaw 1989; Rossi 2015; ks. myös Vuola 2015; 2017.

³⁰ Valovirta 2010, 92. Ks. erityisesti hooks 2014 [1981]; Gay 2017.

³¹ Valkoisuuden kriittiseen reflektioon kutsuu Ahmed 2007; ks. myös Rossi 2015, 153–172.

muksellisesti suuntautunutta tutkimusta, näin myös perinteisissä teologisissa oppiaineissa. Tässä asiayhteydessä vaikuttavat edellä esitellyt sukupuolentutkimuksen sisäinen keskustelu ja feministisen teorian kehitys sekä eri teologisissa oppiaineissa käydyt keskustelut ja tutkimuksen suuntauokset.

Historiatieteissä sukupuolentutkimuksellisesti keskeisiä ovat olleet suuntauokset, jotka korostavat kulttuurisia merkityksiä ja jokapäiväistä tai arkista elämää. Ne ovat tuoneet esiin historian sellaisia puolia, jotka yleensä ovat jääneet huomiotta, kun historiankirjoitus on keskittynyt ”suurmiehiin” ja heidän edustamiinsa suuriin aatteisiin ja instituutioihin. Puhutaan esimerkiksi arjen historiasta tai tavallisten ihmisten historiasta – elämästä, jota elettiin poissa vallan keskiöistä.³² Uskonnontutkimuksessa samanlaisia painotuksia on niin sanotun eletyn uskonnon tarjoamassa viitekehityksessä.³³ Feministisessä historian tutkimuksessa tapahtuneista käänteistä merkittävin on painopisteen siirtyminen sosiaalhistoriasta ja naisten asemaan liittyvistä kysymyksistä diskursiivisemmin orientoituneeseen tutkimukseen, jossa tarkastellaan sukupuolen rakentumista ja rakentamista. Tätä kehityskulkua on luonnehdittu myös siirtymäksi ”naisten historiasta” (women’s history) ”sukupuolen historiaan” (gender history). Molempia yhdistävä tekijä on kysymys sukupuolesta ja sen merkityksestä sekä näiden kriittinen tarkastelu.³⁴

Siirtymän taustalla on viimeaikainen muutos, jolla on ollut välittömät seuraukset historialliselle sukupuolentutkimukselle ja naishistorialle. Muutos tiivistyy niin sanottuun kielelliseen käänteeseen (linguistic turn).³⁵ Se on tieteenfilosofiselta taustaltaan jälkistrukturalistinen, erityisesti kirjallisuudentutkimuksessa vaikuttava suuntaus, joka kääntää huomion toimijoista, kuten tekstin kirjoittajista, itse tekstiin, siinä käytettyyn kieleen ja sen sisältöä määritteleviin rakenteisiin. Tällöin sukupuolen tutkiminen historiallisessa tekstilähteessä on kielen ja kirjallisten rakenteiden tutkimista: miten sukupuolet rakentuvat tekstissä ja mitä vastavoimia kielessä on havaittavissa. Tiukan lingvistinen, kirjallisiin konventioihin keskittyvä lähestymistapa asettuikin elettyä sukupuoli-

³² Räisänen 2011, 114; Koskivirta & Lidman 2017, 15–16, 22.

³³ Ks. Neitz 2011; Ammerman 2016; antiikin kontekstissa ks. Raja & Rüpke 2015.

³⁴ Morgan 2006, 4; Wilkinson 2015, 5–14.

³⁵ Clark 2004.

suutta korostavan näkökulman haastajaksi. Jos ajatellaan, että tekstistä voidaan saada selville vain sen sisäinen todellisuus, tekstin taustalla olevan henkilön tai yhteisön merkitys häipyä tavoittamattomiin.³⁶

Kielellinen käänne on haastanut historiantutkimuksen perinteistä kysymyksenasettelua, jossa pyritään selvittämään, mitä tapahtui, kuka teki, milloin ja mitä siitä seurasi. Käänteeseen tuomat näkökulmat ovat mahdollistaneet sen, että tutkimuksessa on purettu liiallista yksilöön ja tämän toimiin keskittymistä. Toisin sanoen on päästy tavoittelemaan suurmiesten ja heidän tekemistensä yli katsomista. Toisaalta juuri tekstikeskeisyys on entisestään vahvistanut tutkimuksen androsentrisyyttä eli mieskeskeisyyttä, sillä useimmat historialliset tekstit ovat miesten tuottamia. Tästä huolimatta androsentrisyys on pystytty tiedostamaan paremmin kuin ennen kielellistä käännettä. Historiantutkimuksen etiikan pohdinnoissa kielellisen näkökulman on kriittisesti arvioitu olevan taipuvainen menneen ajan tapahtumien äärimmäiseen suhteellistamiseen ja nihilismiin.³⁷ Kielellistä käännettä voi kuitenkin pitää terveltulleena painopisteen muuttumisena. Aiemmin menneisyyden tarkastelu keskittyi vahvasti henkilöihin, mutta monilla tutkimusaloilla näkökulma on laajentumassa ihmiskeskeisyydestä käsittämään maailmaa laajemmin. Myös arkeologia kyseenalaistaa tekstikeskeistä näkemystä menneisyydestä ja tuo esiin materiaalista toimijuutta ja ihmisen vuorovaikutusta ympäristönsä kanssa.³⁸

Erottelu sukupuolittuneen historian ja sukupuolen historian välillä on hyödyllinen sukupuolentutkimuksen mahdollisuuksia hahmoteltaessa.³⁹ Sukupuolittunut historia voi tarkoittaa esimerkiksi sen tutkimista, miten menneisyydessä on rakennettu sukupuolta ja sukupuolieroa vaikkapa symboliikan tasolla. Kyse on myös siitä, että historia itsessään on sukupuolittunutta, sillä sitä kirjoittavat sukupuolittuneet olennot. Sukupuolen historiaa puolestaan tutkitaan silloin, kun tarkastellaan esimerkiksi sukupuolirooleja menneisyyden yhteisöissä, sitä mitä mieheydellä tai naiseudella ymmärrettiin. Näin ollen sukupuolitettu historia liikkuu abstraktimmalla tasolla kuin sukupuolen historia, joka kiinnit-

³⁶ Clark 1998, 3; Heinonen 2011, 84–85, 87–88.

³⁷ Koskivirta & Lidman 2017, 12.

³⁸ Ks. Valkama tässä teoksessa.

³⁹ Bitel 2008, 6.

tyy tiukemmin elettyyn elämään ja käytäntöihin. Vaikka nämä tasot useimmiten sekoittuvat ja elävät rinnakkain tutkittavissa lähteissä, jaotelu auttaa tutkimustyökaluna erottelemaan sukupuolen eri ilmenemismuotoja ja käyttötapoja, mikä tarkentaa tutkimustuloksia.

Sukupuoli avoimena kysymyksenä

Kielellisen käänteän myötä historiasta vastikään ”löytyneet” naiset ovat näyttäneet kadonneen uudelleen. Tähän on yhdistynyt feministisen ajattelun edustama sukupuolen kriittinen tarkastelu. Reaktiona tilanteeseen, joka on näyttänyt naishistorian umpikujalta, on nähtävissä uuspositivistinen painotus naisten läsnäolosta ja vaikutuksesta historiassa. Esimerkiksi kokoelmateoksen *Women in Antiquity: Real Women Across the Ancient World* toimittajat Stephanie Lynn Budin ja Jean Macintosh Turfa toteavat, että teoksessa naisten historiallinen toimijuus hyväksytään tosiasiana eikä sukupuolta kyseenalaisteta.⁴⁰ Kotimaisella tutkimuskentällä Kaisa-Maria Pihlava korostaa ”todellisten naisten” olleen toimijoita varhaisessa kristinuskossa.⁴¹ Sukupuolen kriittinen tarkastelu eli problematisointi ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteikö eri tavoin sukupuolittuneiden ihmisten, kuten naisten ja miesten, nähtäisi vaikuttaneen historiassa. Sukupuolen sosiaalista rakentuneisuutta korostavan postmodernin kritiikin ei tarvitse merkitä naisten katoamista historiasta, vaan sen pohtimista, mitä on merkinnyt olla sukupuolinen ihminen. Siten tutkimus voi tarjota välineitä ajatteluun, joka koskee sukupuolittuneiden olentojen menneisyyttä, nykyisyyttä ja tulevaisuutta.⁴²

Sukupuoli on hyödyllisintä nähdä avoimena kysymyksenä, ja sen monitulkintaisuutta voidaan pitää voimavarana ja mahdollisuutena. Tutkimuksen lähtökohtana tai edes tavoitteena ei ole sukupuolen tyhjentävä määrittelmä, vaan enemmän siihen liittyvien ajatusten kriittinen tarkastelu. Tällöin sukupuoli on tutkimuksen näkökulma ja analyysin

⁴⁰ Budin & Turfa 2016, 1–2. Kysymystä naisten historiallisesta toimijuudesta reflektoi myös Matthews 2001.

⁴¹ Pihlava 2017, 16–19; ks. myös Pihlavan artikkeli tässä teoksessa.

⁴² Samoin Heinonen 2011.

väline.⁴³ Historiallisesta näkökulmasta ihmisen sukupuolisuus näyttäytyy muuttuvana ja avoimena osana ihmisyyttä, joka rakentuu eri tavoin ja johon on eri aikoina liitetty toisistaan poikkeavia käsityksiä ja odotuksia. Sukupuolisuus kytkeytyy myös muihin eroihin, joita tuotetaan ihmisten välillä; esimerkiksi luokka, etnisyys, rotu tai terveydentila vaikuttavat yhdessä ja erikseen yksilön elämään.

Historian tutkimuksen tavoitteista, eli myös me muutumme

Tässä artikkelissa olemme käsitelleet sukupuolta tutkimuskohteena ja ennen kaikkea näkökulmana, joka saa meidät kysymään lisää sekä tarkastelemaan tietoa ja vallitsevia käsityksiä kriittisesti. Emme ole halunneet tarjota yksinkertaistavia vastauksia monimutkaisiin ilmiöihin ja kehityskuluihin, vaan toivomme artikkelin saavan lukijan kiinnostumaan siitä, mitä kriittinen sukupuolinäkökulma voi tuoda historian- ja uskonnontutkimukseen. Se voi saada tutkijan näkemään historian kokonaan uudessa valossa ja pohtimaan erilaisia tapoja hahmottaa menneisyyttä.

Parhaimmillaan historiantutkimus haastaa omia käsityksiämme ja tapojamme hahmottaa maailmaa. Silloin historiasta ei etsitä eksoottisia esimerkkejä, joita kauhistella tai ihastella.⁴⁴ Menneisyyden erikoisuuden korostaminen vääristää nykyisyyttä: historiantutkijoiden tulisi ennemmin osoittaa nykyisyyden erikoisuus – eli denormalisoida sitä – kuin katsoa mennyttä epänormaaliuden näkökulmasta.⁴⁵ Historiantutkimuksessa on syytä pyrkiä mahdollisimman tasaveroiseen vuoropuheluun. Tutkiessamme menneisyyttä olemme dialogissa sen kanssa, jolloin myös me muutumme.⁴⁶

⁴³ Näin myös Burrus 2007, 2. Sukupuolentutkimuksen identiteetistä juuri kritiikin kautta ks. Pulkkinen 2015.

⁴⁴ Sedgwick 2008, 45–48.

⁴⁵ Halperin 2002, 24–47; Ormand & Blondell 2015, 5. Vrt. myös Vainio-Korhonen 2017.

⁴⁶ Burrus 2007, 1.

Tässä artikkelissa keskeistä

- Feministiseen keskusteluun kuuluu ajattelun haastaminen ja pyrkimys parempiin käytänteisiin. Sukupuolentutkimus on monitieteistä ja teoreettisilta lähtökohdiltaan moninaista: yhdistäviä piirteitä ovat huomion kiinnittäminen tiedon paikantamiseen ja tutkimusta ohjaavien sukupuolittuneiden ajatusrakenteiden tiedostaminen.
- Sukupuoli on perusteltu näkökulma historian- ja uskonnon-tutkimuksessa, koska silloin tarkastellaan eri tavoin sukupuolittuneiden olentojen menneisyyttä. Sukupuolittuneet merkitykset ja valta-asetelmat ovat lähtemätön osa esimerkiksi kristinuskon historiaa ja nykyisyyttä.
- Tutkijalla on vastuu ajatella ja nostaa esiin myös niitä näkökulmia ja todellisuuksia, jotka jäävät suurten kehityslinjojen ja ajatusrakenteiden varjoon.
- Sukupuoli on hyödyllistä nähdä avoimena kysymyksenä, johon on eri aikoina liitetty ja liitetään toisistaan poikkeavia käsityksiä ja odotuksia.
- Historiantutkimus haastaa omia käsityksiämme ja tapojamme hahmottaa maailmaa.

Keskustelukysymyksiä

- Millaisia merkityksiä sukupuoli on saanut eri aikoina? Mitä aikasidonnaisia tai erityisesti meidän kulttuurillemme tyypillisiä piirteitä löytyy omista sukupuolikäsityksistämme?
- Mitä jäisi huomaamatta, jos tekstiä ei tarkasteltaisi sukupuolisuuden näkökulmasta?
- Mitä muita ihmisten välisiä eroja kuin sukupuolta tulisi tunnistaa ja tarkastella kriittisesti?
- Millä ehdoilla ja millaisista lähtökohdista historiallisesti suuntautunutta sukupuolentutkimusta voidaan tehdä?
- Mitä hyötyä tai haittaa on siitä, että sukupuoli jää avoimeksi kysymykseksi?